

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2018:2

Recensionier

Hans Andersson, *Medeltida urbanisering. Uppsatser 1972–2015*. Lund studies in historical archaeology 19. Lund 2017. 271 s. ISBN 978-91-89578-72-2.

Hans Andersson har varit tongivande i svensk medeltidsarkeologi och stadsarkeologi under drygt fyra decennier. Att delar av hans omfattande produktion nu har samlats, översatts och tillgängliggjorts är lovvärt och kommer underlätta betydligt för framtida utforskare av Sveriges medeltida urbanisering.

Boken innehåller elva av Anderssons uppsatser publicerade i olika sammanhang under en period om 43 år. Flera av originalpublikationerna är idag svåråtkomliga. Fyra artiklar publicerades ursprungligen på tyska eller engelska och återges här i svensk översättning. Boken har fyra tematiska huvuddelar och ett ojämnt fördelat antal uppsatser förekommer under dessa: *Medeltida urbanisering – svenska och skandinaviska perspektiv* (6 st.), *Skandinavien och »World systems»* (1 st.), *Regionalt: Västsverige* (3 st.) och *Medeltidsstaden* (1 st. + appendix). Därefter följer några korta slutord som vi får anledning att återvända till senare.

Uppsatserna speglar Anderssons långvariga intresse för stadsarkeologisk diskussion. Syftet med boken formuleras som: »Det jag framförallt vill redovisa är min kontinuerliga, delvis teoretiska, diskussion om den medeltida urbaniseringen». Andersson har högst subjektivt valt arbeten som han anser har haft betydelse för diskussionen om den medeltida urbaniseringen samt för att »tydligare se vad som hänt med mina egna uppfattningar under de knappt 50 år perioden omfattar» (s. 7).

Uppsatserna återges i utgivningsordning under vardera huvudtemat. Detta kan förklaras av Anderssons önskan att spåra sina egna tankekedjor genom diskussionen. Uppsatserna återpubliceras i boken med endast mindre korrigeringar, undantaget översättning, och utan uppdaterade kommentarer. Viss språklig revision, normalisering av notapparat och i vissa fall byte av bildmaterial har skett.

Den kronologiska uppställningen tydliggör förvisso en glidning och utveckling i begrepp och teoretisk anknytning över tid, men den innebär också en hel del upprepningar, något som Andersson själv ber om ursäkt för (s. 7). För läsaren kan det kronologiska perspektivet vara ett mindre lyckat grepp, åtminstone för den som har en viss förståelse i ämnet och tidigare orientering i Anderssons arbeten. Om boken ses som introduktion till ämnet och som en forskningshistorisk översikt, vilket vore välbehövligt i landets arkeologiutbildningar, så är det kronologiska uppbygget bättre.

Det är en omfattande textmassa att bearbeta, med delvis idag inaktuella forskningsperspektiv, innan läsaren når Anderssons efterlängta tankar om det aktuella forskningsläget i det sista kapitlet. Boken skulle med fördel ha kunnat tryckas »bakifrån och fram», d.v.s. börja där den slutar – i Anderssons syn på urbaniseringen idag. På så sätt hade också ett utökat förord eller inledande diskussion kunnat peka ut de tydligaste skiljelinjerna mellan uppsatserna, som fel använda riskerar att reproducera äldre forskningsperspektiv. Det går emellertid utmärkt att genom uppsatserna få en överblick av forskningslägets förändringar över tid, och då särskilt genom Anderssons centrala perspektiv.

Det kan tyckas att det ändå saknas några skrifter ur Anderssons gedigna bibliografi. Inte minst några ofta citerade arbeten, exempelvis från de Nordiska historikermötena, och texter med ett bredare perspektiv på hur ämnet medeltids- och historisk arkeologi utvecklats. Hur vår förståelse av den medeltida urbaniseringen och samhälls fenomenet städer har ändrats under de senaste dryga 40 åren samverkar ju till stor del med andra positionsförflyttningar inom ämnet, och med vår ökade förståelse för det medeltida samhället som helhet. Temat *Skandinavien och World systems* hade med fördel kunnat utvidgas och breddas med ytterligare något arbete till ett vidare geografiskt och kronologiskt perspektiv.

I *Regionalt: Västsverige* är temat än snävare. Särskilt för ett forskningsfält som urbanisering,

som är en sådan genomgripande förändring, är det svårt att renodla tematiken. Det är kanske därför bokens uppsatser lämnar en kvardröjande känsla av att handla mer om staden som kronologiskt och geografiskt fenomen än om urbaniseringen som genomgripande samhällsprocess.

I *Några avslutande ord* framkommer Anderssons idag delvis förändrade syn på urbanisering, om än i något kortfattad form. I en vital och självkritisk diskussion, inte minst i reflektion över de tidiga uppsatserna, menar han att de kretsat runt tre stora problemkomplex: »Urbaniseringen med dess grundläggande förutsättningar, dess bredd, dess ändrade karaktär över tiden och de regionala skillnader, som kan spåras», »Hur Skandinavien förhåller sig till den internationella utvecklingen» och slutligen »Vem ledde utvecklingen» eller »Vem som hade nytta av städer» (s. 243). En fjärde fråga har rört den ökande omfattningen av det arkeologiska källmaterialet, inte minst i relation till det skriftliga, som tillkommit under det senaste halvsekle.

Anderssons har genom boken och sin övriga forskargärning tydligt visat arkeologins potential att via kvalitativa data bidra till den moderna urbaniseringsdiskussionen. Idag finner han skäl för att det tidigare och i Medeltidsstaden dominerande perspektivet på likställda funktionella, topografiska och inre rättsligt-administrativa kriterier har ersatts av en syn där »de funktionella kriterierna som beskriver en orsts förhållande till dess omland och andra orter» kan ses som överordnade de andra (s. 244).

Den kritik som framförts mot projekt Medeltidsstaden, och därigenom också en stor del av Anderssons tidigare publicerade skrifter, har primärt varit riktad mot det stora beroendet av skriftliga källor, projektets processuella karaktär och avsaknaden av sociala nedifrånperspektiv. Genom projektets betoning av skriftliga källor kom endast de högmedeltida städerna, och då ofta sent i dessas utveckling, att ses som städer i formell mening. Med exempel i nya undersökningsresultat från Skänninge och Lund ser Andersson idag i stället en urbanisering med början i den yngre järnålderns centralplatser, där den förhärskande formen var storgården. Formen ändrades inte radikalt under tiden 700–1200, trots religionsskiftet (s. 247). Andersson ser i stället ett

tydligt brott i urbaniseringen omkring år 1200, då både form och innehåll förändrades i en rad centralorter – så som »tät bebyggelse, reguljära kvarter och gatusystem. Det är den högmedeltida staden som skapas. Innehållet får nya organisationsrättsliga organisationsformer i förvaltningen, privatkyrkor blir socken- eller församlingskyrkor. Samtidigt levde ett äldre centralortssystem kvar» (s. 245). Begreppet urbanisering, vilket framgår av Anderssons senare uppsatser, är vidare än bara städerna. »Även om vi koncentrerar våra studier på de privilegierade städerna får vi inte glömma de alternativa formerna för urbaniseringen» (s. 247). Genom att betona urbanisering framför stadsdefinitioner visar därmed Andersson på en väg framåt och ut ur periodiseringens dilemman.

Om sitt andra problemkomplex, det med Sveriges relation till internationella utvecklingen, är Andersson mer kortfattad. Han ser arkeologins bidrag till det växande fältet av global historia som en viktig uppgift inför framtiden.

Till det tredje problemkomplexet, om vem som behövde städerna i det medeltida Sverige över huvud taget, är han något mer utförlig och traditionell. »De privilegierade medeltida städerna var en del av en kunglig maktutövning» och »De medeltida städerna skulle fungera som kontrollposter» (s. 246). Detta gäller inte minst järnhanteringen i de medeltida städerna. Men städer var enligt Andersson ingalunda det enda uttrycket för det större begreppet urbanisering. Detta illustreras enligt honom av de regionala skillnaderna mellan Öst- och Västsverige samt av de många medeltida marknaderna. Urbaniseringen, föreslår Andersson, kan bättre ses som sprungen ur det tidlösa behovet av att »finna möteplatser för utbyte av både varor, idéer och tankar». Därmed sällar sig Andersson lågmält till det allt större antal forskare som söker diskutera urbanisering och urbanitet oberoende av kronologiska och geografiska sammanhang.

Med tanke på bokens textmängd och upplägg är Anderssons samtida röst något svag i förhållande till den historiska. Detta är synd då hans synpunkter och sammanfattningar av ett mycket långt perspektiv på urbaniseringsforskning är intressanta och viktiga för ämnets framtida utveckling. Jag hade gärna sett mer av det och gärna

som bokens inledning. Men kanske är detta ett medvetet drag och kan tolkas som att Andersson med denna bok lämnar över ansvaret för att upprätthålla och utveckla diskussionen till en yngre generation. Hans Andersson har med denna bok bjudit till fest och det är bara för de idag verksamma stadsarkeologerna att sätta sig vid det dukade bordet.

Joakim Kjellberg

Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet
Box 626
SE-751 26 Uppsala
joakim.kjellberg@arkeologi.uu.se

Hanna Menander, *Den goda döden. Arkeologiska studier av gravar och begravningspraxis i S:t Olofskonventet i Skänninge*. OPIA 63. Uppsala 2017. 253 s. ISBN 978-91-506-2669-8.

Hanna Menanders avhandling utgår från de undersökningar som förorsakades av Trafikverkets arbeten med järnvägen genom Skänninge åren 2004-09. Fokus ligger på gravmaterialet från dominikankonventet S:t Olof. Efter en inledning där avhandlingens syfte, frågeställningar och upplägg presenteras tecknar Menander bakgrunden till dominikanorden och dess etablering i Europa och Norden. Hon ger också läsaren en forskningshistorik kring tidigare klosterundersökningar i Norden. I kapitel 3 till 6 kommer så avhandlingens fyra delstudier, innan resultaten sammanfattas.

Den första delstudien i kapitel 3 fokuserar på det inre gravskicket, d.v.s. hur kroppen placeras i graven vid gravläggningen och frågan om detta gjordes i svepning eller i kista. Här sätts också gravarna in i en religiös kontext. Genom gåvor till kyrkan och genom att den döde begravdes på »rätt» sätt underlättades hans vistelse i skärselden. Här ges även en forskningshistorik kring hur medeltida gravar vanligen studerats, samtidigt som metoden arkeot anatologi presenteras. Denna ursprungligen franska metod utgår från hur kroppar bryts ned i gravar. Hur de enskilda benen påträffas i graven kan då avgöra

huruvida den döde lagts i kista eller svepning. Gravskicket på S:t Olof jämförs med andra medeltida kyrkogårdar, och framstår som extremt homogent. Nästan alla de döda har här begravts i svepning, medan variationen är betydligt större på andra håll. Detta tolkar Menander som att i starka kyrkliga miljöer, dit Skänninge räknas, var begravningspraxisen strikt ritualiserad.

I kapitel 4 undersöker Menander vem som begravdes var. Efter en introduktion till hur rumslik praktik tidigare studerats på medeltida kyrkogårdar analyserar hon materialet från S:t Olof och jämför det med gravar vid andra kloster. Genom att även lösbenen från söndergrävda gravar inkluderas i analysen mer än fördubblas antalet gravlagda individer. Framför allt stiger andelen barngravar markant. Det visar sig att förutom konventets invånare har även kvinnor och barn blivit begravda vid S:t Olof.

I kapitel 5 analyserar Menander de skriftliga källor som behandlar brödrakonventet i Skänninge för att se om man ur dessa kan belysa vem och vilka sociala grupper som hade kontakt med konventet. Inte förvånande är det frälset, både världsligt och andligt, som donerar till konventet, och ibland väljer gravplats i S:t Olof. För att komplettera den här bilden analyserar Menander även Visbyfranciskanernas bok, en förteckning över alla som begravdes i konventet S:ta Karin i Visby, från mitten av 1300-talet till 1549. Utifrån denna jämförelse drar författaren slutsatsen att det vid sidan av bröder, präster och aristokrati även var en stor grupp borgare som begravdes vid S:t Olof.

Slutligen i kapitel 6 belyses gravarnas rumslika inramning. Här gör författaren en fördjupad studie av dominikankyrkor i Visby, Århus, Gamla Lödöse, Ribe och Sigtuna, alla med inspiration från ordens kyrka Santa Maria Novella i Florens. Jämförelsen visar att flera konvent övertog platser där begravingar skett redan innan konventen etablerades. Samtidigt visas hur konventen var involverade i en närmast kontinuerlig byggprocess. Kyrkorna byggdes ut på ett likartat sätt, där sidoskepp kan ses som ett dominikanskt drag. Folk valde att låta begrava sig i S:t Olof för att det var möjligt: att sälja gravplats var en del av dominikanernas »affärsidé». Samtidigt underlättade den liturgiska inramningen de dödas ris-

telse i skärselden. Både orden och den enskilde tjänade på det hela.

Det här är en avhandling som går från den lilla till det stora, från det enskilda benet i den enskilda graven till en allt större kontext, dock med tydlig utgångspunkt i arkeologin. Det är samtidigt en studie byggd på källpluralism. Olika källor används i olika delstudier, med delvis olika metoder. Metoder presenteras i de enskilda delstudierna, men gravarna är alltid i fokus.

Här finns dock ett stort problem, och det handlar om formalia och akribi. Referenslistan är i oordning. Refererade verk står visserligen under rätt bebyggelsebokstav för författarens efternamn, men under varje bokstav står verken ofta i oordning. Granskar man referenserna i texten visar det sig att ett 20-tal verk som används i texten saknas i referenslistan. Även när det gäller bilagorna finns det oklarheter. Den här avhandlingen hade behövt en ordentlig korrekturläsning innan den gick till trycket.

Avhandlingen arbetar med olika typer av material; gravar, medeltida diplom och arkitektur. Materialen redovisas på lite olika sätt. Gravarna finns delvis presenterade i bilagor, medan diplomerna och arkitekturen beskrivs i löpande text. Här hade jag gärna sett en mer enhetlig presentation av materialen. För den fullständiga presentationen av de 297 in situ-undersökta gravarna hänvisas till en bilaga i en utgrävningsrapport. Jag hade gärna sett en fullständig bilaga över dessa gravar i avhandlingen. Även de utvalda diplomerna hade enkelt kunnat presenteras i en bilaga, och detsamma gäller en sammanställning av de studerade kyrkornas arkitektur. Nu är det delvis svårt för andra forskare att i detalj använda avhandlingens material.

I delstudierna finns många intressanta lärdomar. Samtidigt kan man i en del fall undra om inte andra tolkningar än de föreslagna kunde vara minst lika tänkbara. I kapitel 3 sägs att den homogena begravningspraxis som kännetecknar kyrkogårdar i Skänninge och Linköping var ett resultat av att detta var starka kyrkliga miljöer. Samtidigt visar Menanders jämförelser att begravningspraxisen var betydligt mer heterogen i ärkebiskopsstaden Lund, som ju också borde ha varit en stark kyrklig miljö. Dominikankonventet i Åhus saknade också den enhetlighet i gravskicket som

präglade S:t Olof. I stället för att se enhetligheten som ett utslag av en professionalisering av begravningspraxisen kanske det rörde sig om skilda regionala sedvänjor.

Tolkningen av dominikankyrkorna som en plats för ett ständigt pågående byggande i syfte att skapa inre kyrkogårdar förefaller dock trovärdig. Kyrkorummet kunde nyttjas för begravingar, gravplatser kunde säljas, och det gav inkomster. Samtidigt verkar även franciskanerna ha anammat idén, eftersom deras kyrkor i princip hade samma utformning och funktioner.

Trots att det här till vissa delar är en slarvig avhandling, vilket drar ner helhetsintrycket, visar den samtidigt potentialen i det uppdragsarkeologiska materialet och presenterar många intressanta resultat. Den är skriven av någon som är väldigt väl förankrad i sitt material och i fältarkeologisk metod. Avhandlingen går från det enskilda benet i graven till den stora kulturhistoriska tolkningen av det dominikanska kyrkorummet med metodisk stringens och tydlighet. Samtidigt som avhandlingen anknyter till tidigare forskning kring kloster och konvent, så bryter den ny mark, inte minst genom att visa potentialen i gravmaterialet. Här finns dessutom lovvärda europeiska utblickar. Alla som i framtiden kommer att ägna sig åt medeltida gravar, eller medeltida kloster och konvent, kommer att få förhålla sig till den här avhandlingen.

Martin Hansson

Institutionen för arkeologi och antikens historia
LUX, Lunds universitet
Box 192
SE-221 00 Lund
martin.hansson@ark.lu.se

Hans Krongaard Kristensen, *Tvilum Kloster*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 96. Højbjerg 2017. 144 s. ISBN 978-87-93423-08-4.

I efteråret 2012 gästede den afgående lektor Hans Krongaard Kristensen Nationalmuseet i København, hvor han gav en afskedsforelæsning for museets ansatte og andre interesserede. Efterfølgende blev oplægsholderen bedt om at vurdere, hvor-

dan fremtidige satsningsområder i forhold til klosterforskningen i hans optik burde se ud. Som et af punkterne pegede Krongaard Kristensen på nødvendigheden af, at de mange upublicerede klosterundersøgelser der fandtes, måtte blive publiceret. Man må sige, at han siden har fulgt sin egen opfordring. Først med den uomgængelige monografi om *Klostre i det middelalderlige Danmark* fra 2013, der sammenfatter forfatterens store viden om emnet, og siden med bøgerne om *Børglum Domkirke og Kloster i middelalderen* (2014), *Franciskanerklostret i Horsens* (2016), og nu foreligger så bogen *Tvilum Kloster*. Egentlig er resultaterne af de arkæologiske undersøgelser, der danner bogens rygrad, tidligere fremlagt i flere forskellige publikationer, men aldrig så detaljeret som nu. I forordet begrundes dette med håbet om, at »skarp-sindige eller ihærdige læsere» dermed kan følge forfatterens fortolkninger. Hovedparten af udgravningerne fandt sted i årene 1990–93 og blev udført som uddannelsesgravninger af studerende ved Afdeling for Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet under ledelse af Krongaard Kristensen. Kampagnerne blev initieret af bogværket *Danmarks Kirker*, hvis beskrivelse af *Tvilum Kirke* udkom 1990 (Århus Amt s. 3393–3438). Desuden er inddraget en række ældre undersøgelser, samt resultaterne af kirkens gennemgribende istandsættelser 1985–95. Bogen tilstræber dermed at fremlægge al relevant viden om kirkebygningen og de materielle levn af klostret, og som sådan er det et vellykket projekt.

Tvilum Kloster indledes med et kapitel om ordenens og klosterets historie, hvor der relateres til landets øvrige augustinerklostre, der alle var en del ældre end stiftelsen i *Tvilum*. Afsnittet tydeliggør således, hvor afvigende den ved første øjekast ret simple, i grundplan rektangulære kirkebygning er i forhold til de andre augustinerkirker. Herefter indkredses emnet med et kapitel 2 om landskabet og klostergodset, hvorefter forfatteren fremlægger udgravningsresultaterne i kapitel 3. Efterfølgende gives en bygnings-arkæologisk gennemgang af kirken (kapitel 4) samt en beskrivelse af dens indretning og brug (kapitel 5). Kapitel 6 fortæller om klosterbygningerne, mens tre korte kapitler til slut omhandler hhv. tekniske anlæg, genstandsmaterialet og en sammenfatning. Bogen er desuden forsynet med no-

ter, litteraturliste samt navne- og stedregister, så læseren er godt hjulpet.

Af det tidligere augustinerkloster, der blev grundlagt i 1240'erne, eksisterer nu kun kirken, der efter reformationen blev omdannet til sognekirke med tilhørende kirkegård. Det er derfor overraskende, at man på kirkegården syd for kirken har kunnet fremdrage forholdsvis mange spor af de senmiddelalderlige klosterbygninger, der udgjorde anlæggets øst-, syd- og vestfløje. Forskellige forhold peger dog på, at klosteret oprindeligt blev planlagt opført nord for kirken, hvor rester af et formodet sakristi ved koret er udgravet. De arkæologiske undersøgelser i form af 26 mindre felter er udførligt beskrevet i et 32 sider langt afsnit, hvilket svarer til omtrent en fjerdedel af brødteksten. Der gøres således rede for hvert enkelt felt, komplet med lagbeskrivelse og -numre, der suppleres af opmålingstegninger og fotografier. Grundigheden er prisværdig, men man kunne med fordel have gjort fremstillingen mindre tung ved f.eks. at have kombineret afsnittet med kapitel 6 om klosterbygningerne, hvor mange af iagttagelserne alligevel gentages.

Selve kirken er et ganske interessant langhus af tegl på tre fag, hvoraf de to østligste påbegyndtes i anden halvdel af 1200-årene, mens et vestfag blev tilføjet i 1400-tallet. De ukalkede facader giver god anledning til bygningsarkæologiske undersøgelser af et murværk, der trods talrige udbedringer for store deles vedkommende er oprindeligt. Her leverer Krongaard Kristensen en særdeles kompetent analyse, og konkluderer på baggrund af denne samt af en nytolkning af de skriftlige kilder, at færdiggørelsen af den oprindelige kirke nok først skete op imod 1300. Måske er også en anden bygningsdetalje, korets trekløverformede nicheåbninger en bekræftelse på denne datering. I hvert fald synes dette motiv som arkitektonisk element at være særligt populært i senromansk/unggotisk tid (*Danmarks Kirker*, Svendborg Amt s. 411). I en tidligere publikation fra 1995 pegede forfatteren på, at kirkens forbillede skal findes i tidens tiggerklosterkirker. Nu argumenteres overbevisende for, at inspirationen nok er mere sammensat, f.eks. i forhold til kirkens særkende, korgavlens (formentlig ombyggede) korsblænding, hvor der relateres til et par kirker på Femern.

Forfatteren henviser også til en tysk publikation fra 2014 af Tilo Schöfbeck, hvor en stor gruppe nordtyske korsblændinger af varierende udformning vha. dendrokronologiske undersøgelser af kirkernes tagværker er dateret til netop 1200-tallets anden halvdel. Men faktisk findes det senromanske korsmotiv også indenfor det nuværende Danmarks grænser. På Stokkemærke Kirke er der flere eksempler (*Danmarks Kirker*, Maribo Amt s. 451–453), og på Fyn findes hammerkors i Middelfart Skt. Nikolaj (*Danmarks Kirker*, Odense Amt s. 2235) og i Rønninge Kirke (*Danmarks Kirker*, Odense Amt s. 3705). Formentlig skal også det korsede kors på den formodede, senromanske gavlf i franciskanernes nu forsvundne klosterkirke i Svendborg regnes til denne gruppe (*Danmarks Kirker*, Svendborg Amt s. 534). Så det er ikke helt korrekt når forfatteren hævder, at den korsformede blænding fra senromansk tid kun kendes fra *Tvilum* (s. 73).

En af bogens helt store styrker er de mange illustrationer, der i kraft af den gode kvalitet underbygger teksten på bedste vis. De fleste af bogens mere end 100 fotografier er således optaget af forfatteren selv, og herudover findes grundplaner, opstalter, isometrier, oversigter, koteopmålinger og et reliefkort, der fremhæver klosterlandskabets nutidige fremtoning og understøtter mange af forfatterens pointer. Et stort arbejde er lagt i rentegningen af opmålingerne fra udgravningerne, men mærkeligt nok ikke af alle. Således savnes en nybearbejdet udgave af den samlede udgravningsplan (fig. 3.4). Denne vigtige illustration for forståelsen af helheden kunne med fordel også have været bragt i større format. Omvendt burde man have udeladt fig. 6.20 fra 1992, når nu samme tegning af udgravningsfeltene S, O og U er bragt i nyttegnet form som fig. 7.13, kun sidstnævnte i øvrigt med korrekt feltbetegnelse.

Enkelte af illustrationerne er lånt fra Danmarks Kirkers beskrivelse af kirken, heriblandt grundplanen og en isometrisk rekonstruktion af ældste fase. På førstnævnte kunne man med fordel have korrigeret den forældede signatur omkring korets senmiddelalderlige syddør, og endvidere markeret de udgravede rester af kirkens murede lektorium. Tilsvarende kunne man have fjernet selvsamme dør på isometrien. Men det er

mindre detaljer ved en publikation, hvor der tydeligvis er lagt vægt på en grundig korrekturlæsning, der har minimeret de uundgåelige stave- og forståelsesfejl, og som dermed højner læseoplevelsen.

Tvilum Kloster er en bog med klar fokus på klosterets materielle levn, og hvis man håber på en dybere indføring i augustinerne åndsliv får man ikke forventningerne indfriet. Men det er heller ikke formålet, hvilket en gennemgang af indholdsfortegnelsen hurtigt vil afsløre. Til gengæld gives en samlet og helstøbt fremstilling af et middelalderligt landkloster, komplet med bygninger, forskellige håndværk, ålegårde og havebrug. For folk med kendskab til forfatterens tidligere klosterpublikationer vil *Tvilum Kloster* fremstå som et letgenkendeligt og – for undertegnede vedkommende – velkomment gensyn med et publiceringsformat, der ved sin klare disposition, velskrevne tekst og rige illustrationer sammenfatter og formidler den kendte viden om *Tvilum Kloster* på bedste vis. Men også nyttilkomne vil utvivlsomt kunne få glæde af bogen, der hermed anbefales mens vi spændt venter på forfatterens næste udspil.

Anders C. Christensen

Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K.
anders.christensen@natmus.dk

Herva, Vesa-Pekka & Lahelma, Antti, *Esihistoria on tässä. Johdatus Kansallismuseon esihistorianäyttelyyn. [Förhistorien är här. Introduktion till Nationalmuseums förhistoriska utställning.]* Museiverket. Helsingfors 2017. 124 s. + bildebilaga. ISBN 978-951-616-286-0.

År 2016 öppnade Finlands nationalmuseums nya basutställning om förhistorien. Utställningen väckte en del kritik, främst bland forskare (se t.ex. Ahl-Waris & Vajanto i SKAS 2016:3), som tyckte utställningen var tämligen kal och föremålen så få att *less is more* snarare blev *less and less – is far too little*. Vi har därför väntat med spänning på publikationen, som kunde ge mer kött på benen

åt utställningen och den är nu här, förhistorien! Utställningens manus och även denna handledning till utställningen har författats av professor i arkeologi Vesa-Pekka Herva vid Uleåborgs universitet och docenten i arkeologi Antti Lahelma vid Helsingfors universitet. Herva är expert på bronsåldern och Lahelma expert på hällmålningar, hållristningar och förhistoriens världsbild, vilket även avspeglas i de starka delarna av såväl utställningen som publikationen. Syftet med skriften, som förhoppningsvis kommer att översättas åtminstone till svenska, engelska och ryska (?), är att finnas till hands för besökaren, som en leverantör av bakgrundsuppgifter, och överlag för den som är intresserad av arkeologi. Författarna säger sig ha velat nå förhistoriens människor genom upplevelser, speglade i dem själva.

Skriften är indelad i en inledning samt fem kapitel, mellan vilka det förekommer en del upprepningar, men må det ses som all lärdoms moder. I det första kapitlet om »ursprung» ges en kort återblick på arkeologins syfte och historia i Finland samt perioden efter istidens slut. En intressant faktaruta belyser debatten kring Varggrottans »vara eller inte vara» som neanderthalarboplatz – mycket tankeväckande. Den andra delen handlar om »materialism», den tredje om »världsbild», den fjärde om »rörelse» och den femte om »möten», men i alla dessa delar återges rikligt med information särskilt gällande relationen mellan föremål, plats och världsbild. Det är, enligt min mening, den största utdelningen av ifrågavarande publikation.

Det finns dock några *aber* med skriften: typgraden är tämligen liten, troligen i syfte att rymmas i det lilla formatet. Layouten på något som nästan påminner om tupp-papper är väldigt enkel (på ett negativt vis) och andas nästan 1970-tal i likhet med »bilbilagan», där några föremål och fasta fornlämningar lyfts fram. Bilderna verkar vara slumpmässigt valda och andas närmast av författarnas egna intressen, eftersom det bland annat finns bilder på hållristningar i ryska Karelen och en dödsmask från Minsk i Vitryssland. Jag missade syftet med dessa, i den i övrigt sparsamt illustrerade skriften. Vill man påvisa ett större kulturellt sammanhang? Det görs, förtjänstfullt, i själva texten. Jag hade själv gärna sett fler i

det finländska området funna föremål bland de fåtaliga bilderna. Jag såg inga spår av de nämnda bilderna i själva utställningen och nu väcker dessa val av bilder bara mer frågor än svar. Och hade inte bilderna kunnat layoutas in i texten? Vi är ändå på 2000-talet och det är löjligt liten skillnad mellan att trycka publikationer helt i färg eller som svart-vita. I och för sig ackompanjerar dessa val den kala och svartvita utställningen.

Layouten, som sagt, är mycket torr. Citat ur texten har lyfts fram för att kanske väcka intresse eller så finns de till för den late, som bläddrar sig genom handledningen. De är dock tämligen lösryckta och ibland är både de och den löpande texten utformade på ett mycket torrt fackspråk, som kanske inte riktigt lämpar sig i ett museum som vill förenkla texter i mån om möjlighet, för att göra informationen lätt tillgänglig för den breda allmänheten. Texten försöker vara pedagogisk genom analogier med nutiden, men ibland är den tämligen svårläst för en icke-akademisk publik, vill jag påstå, med termer och begrepp som inte förklaras närmare. Hade innehållet i varje kapitel i stället kunnat sammanfattas i faktarutor med större text?

Innehållsmässigt har jag även något att anmärka. Författarna hänvisar ibland till medeltidens lärda och den förindustriella världsbilden – men i litteraturförteckningen saknas all litteratur om medeltiden, förutom gällande den förhistoriska och historiska tidens brytningsperiod (Tuomas Heikkilä nämns på s. 117, men hans verk *Pyhän Henrikin legenda* från 2005 saknas i litteraturförteckningen). Exempelvis sägs att en linjär tidsuppfattning utvecklades/anammades först under industrialismens tid eller så att säga i nutiden (s. 13). Likaså skriver man, tacksamt nog, om olika kulturers syn på och tolkning av andliga resor (t.ex. s. 83). Men man glömmer helt bort att nämna att fenomenet levde och mådde bra även under medeltiden, som ett sätt att kommunicera med den andra sidan. Det vittnar helgonbiografierna om, där t.ex. Finlands skyddshelgon Sankt Henrik som ett under talar med en i tron svag munk genom en dröm (undret avbildas på Sankt Henriks sarkofag från ca 1420 i Nousis kyrka).

Likaså nämner författarna att »världen för bonden, bunden till jorden under historisk tid, tedde sig mycket annorlunda ... än den mobila

inuitens» (ungefär, s. 74). Det är ett känt faktum att Finlands mest mobila period »sedan tideräkningens början» troligen var just medeltiden, då man handlade, kommunicerade, gjorde pilgrimsfärder när och fjärran och så vidare (se t.ex. Katajala-Peltomaa et al. 2014, *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla*). I och för sig framhävs senare att »folkliga trosuppfattningar» och kristendom gick hand i hand under flera århundraden, och det är förvisso sant. Men, gör »folkstro» en person till en hedning? I Juha Pentikäinens bok om den ortodoxt kristna Marina Takalo (1971, *Marina Takalon uskonto*) framkommer att hon såg sig som en god kristen, trots att hon kunde bota ögonsjukdomar som uppkommit av att man »titat i brunn» (Pentikäinen 1971). Nå, i varje fall kan detta fungera som en bas för vidare diskussion om förhistoriska och förmoderna religiösa identiteter.

Summa summarum: det ovan nämnda gör att texten ger en dyster medeltidsbild! Jag har nämligen förstått att medeltidens lärda och även kanske bredare skikt var medvetna om den kristna uppfattningen om tid, d.v.s. med start från världens skapelse till Jesu återkomst, med en vilja att placera människan och hennes gärningar på denna tidsaxel. Och att just detta faktum, en förändring i ideologi, ledde till en långsam förändring i den breda allmänhetens cykliska världsbild – långt före 1800-talet. Men det är också ett annat konstigt drag i skriften jag reagerar på, som nästan antyder en allmän kristendomsfientlighet! Till vilket syfte? Kunde inte den kristna ideologin analyseras lika nyktert som andra uppfattningar om världen? Medeltidens lärda citeras som lösryckta personer utanför sin kulturkrets. Författarna har även avskaffat det gängse sättet att ange datum (f.Kr. – e.Kr.) och ersatt det med »före tideräkningens början». Hur skall det över sättas till svenska i framtiden: »ftb» (jfr. alltså *eea* på finska)? Det här andas verkligen, som sagt, en märklig kristendoms- och medeltidsfientlighet.

Det finns även drag av nationellt förankrad historieskrivning i texten, särskilt i början, då författarna kort presenterar den arkeologiska forskningens historia i Finland. Här lyfter man, konservativt och fantasilöst, i en faktaruta fram vår *grand old man*, e.o.prof. J.R. Aspelin (s. 19–22). Har han inte fått tillräckligt med uppmärksamhet redan? Här sägs det att »han skapade den finländska arkeologin ur intet» (s. 22). Men det stämmer inte om vi ser närmare på vetenskapsmän inom humaniora i Finland under 1800-talet eller ser Aspelin ur ett allmänuropeiskt perspektiv. Den här delen av texten blir en form av Aspelinkult, och kunde lika gärna ha författats under mellankrigstiden. Hur skulle det ha sett ut om man i skriften lyft fram också senare professorer och till och med damer, så som Ella Kivikoski? Då det gäller själva synen på förhistorien framhåller man dock, vilket är bra, att Finlands nuvarande område utgjorde en kulturell mosaik och var en mötesplats mellan kulturfärer (s. 89 f).

Förhistorien är här och vad är den värd? Skriften speglar förvisso sina författare och de sticker inte under stol med detta, det är en bra sak. Att närma sig förhistorien utifrån dess världsbild andas postprocessualism och är välkommet, just nu. Trots sina tillkortakommanden är skriften en viktig och välkommen bilaga till utställningen, särskilt, som sagt, gällande förklaringar till och tolkningar av den förhistoriska världsbilden. Förhoppningsvis kan den fungera i enlighet med sitt syfte: att ge utställningen kött på benen och väcka intresse hos den arkeologiintresserade amatören. Personligen hoppas jag att både utställningen och skriften når ut till gymnasiernas lärarkår, och varför inte till lärarna i grundskolan också, eftersom särskilt skriftens text kunde tilltala elever i tonåren och, trots allt, har en hel del att berätta.

Eva Ahl-Waris

Båtsmansgatan 25 C 59

FI-00150 Helsingfors